

Професіонал

«Саша відкрив для всіх нас схід України»

Поява на сході України такої визначної постаті, яким дуже швидко став для всіх Олександр Вікторович, було справжнім благословенням для всього далеко не тільки теріологічного загалу. Як влучно зауважив на одній з теріологічних шкіл всіма нами шанований Ігор Дикий, «Саша відкрив для всіх нас схід України». Кого тільки не залучив до вивчення східних степів України Саша: і теріологів, і ентомологів, і іхтіологів, і герпетологів. І приймаючи їх у себе вдома, і привозячи їм унікальний матеріал для досліджень. Саша любив свій край і добре знав його історію і сучасність. Сприяли цьому і життя поза великим містом, і дідівська козацька історія, і Сашина біолого-географічна освіта, і надзвичайна любов до книжок та нових знань. Саша знав про свій край більше усіх відомих нам джерел, до того ж як жива людина, подавав це напрочуд красиво і з любов'ю. Це було від Бога. І наші походи з ним у краснавчий музей, і прогулянки старими вулицями Станиці. Всю згадувану у своїх оглядах давню літературу ніколи не цитував «у сліпу», як цим нерідко грішить молодь: все відшукуював і читав із захватом, переживаючи разом з авторами радість першовідкривача. Це було невід'ємною частиною його самого, не десь запозичене, а властиве йому...

На жаль, так було недовго: йому було відпущено лише 30 років. Повертаючись думками до наших перших зустрічей і до всього накопиченого і зібраного ним за коротке, проте яскраве життя, дивуєшся щастю знати таку людину. Адже цього могло і не бути. Нам пощастило. Життя вийшло значно коротшим, ніж про це думалося, але чи думалося про це взагалі? Стільки планів і думок. Рік по тому, перегорнувши усі написані Олександром сторінки і «переваривши» усі недописані рукописи, ясно усвідомлюєш щастя пережити все це разом. Коли згадуємо багаторазово цитовані Сашком Сомова, Черная, Мигуліна, Сахна та інших світочів східноукраїнської зоології, знаючи Сашині доробки і знання, як не здивуватися: він встиг зовсім не менше. А звикли говорити і писати про світочів як літніх втомлених працею науковців з бородами і вусами, зовсім не молодого і повного сил козака...

Кілька характеристичних нарисів про Олександра, якими хочу поділитися з колегами, і які засвідчують його самобутність і яскравість. І як людини, і як науковця.

Аспірантура. Після кількох листів, обмін якими відбувся весною 1993 року за сприяння Тетяни Шупової, Олександр з'явився в Києві у кабінеті нашого теріологічного Шефа, Ємельянова Ігоря Георгійовича. З кожним початківцем Шеф завжди веде першу розмову у стилі екзамєну: що знаєте, чому це хочете, що можете навести у доказ, що знаєте з цього приводу. Після розмови шеф сказав: «Гаразд, сумнівів чи заперечень не маю, подавайте документи. Буду керувати». Що б ще, але Саша, про що я невдовзі дізнався, раптом каже: «а я до Вас і не збираюся, мене направили до Вас на бесіду. Хочу потрапити до Загороднюка» — «Тоді чого прийшли до мене?» — «Ну, наприклад, щоб підтримали». — «Подавайте документи». Чесність і щирість на рівні з небаченою зухвалістю.... З цього все й почалося. Знання хапав на льоту. Цінував усі поради, у тому числі й про те, з ким варто мати справу. Але насправді сам надзвичайно добре розбирався у людях. Саша дуже ревниво ставився до моїх дипломників, бувало і таке, що відправляв самих безталанних з них подалі, поки я, зайнятий матеріалом, того не чув. Так само він неодноразово «благословляв» декотрих з новачків. І в цьому теж ніколи не помилявся. Дивне вміння, яке я пояснити не міг, проте яке завжди було з Сашею і завжди виправдовувалося з часом. Врешті, всі, кого він знайшов за час аспірантури — Ярік Петрушенко і Лена Годлевська, Ігор Дикий і Аня Зайцева, імена одне краще іншого — у всіх він не помилявся, і всі були разом з ним і в радісні сонячні дні, і в дні смутку. Хоча, чесно сказати, смутку з Сашею не було. Було широко, тепло і сонячно.

Попри численні негаразди, які очікують кожного аспіранта в новій для нього інституції та в новому ще не зрозумілому йому світі поважних науковців, роки аспірантури пройшли на одному подиху: Саша жив експедиціями і спілкуваннями, матеріал йшов наче сам у руки, кандидатські курси та екзамени були якимось зайвим і малопомітним фоном, зоологія і краєзнавство були сенсом життя. Із захватом організовував експедиції, планував маршрути, ремонтував пастки, знаходив важливих для загального успіху людей. Коли я виявляв найменшу ліню до опрацювання нового матеріалу, Саша суворо оголошував черговий вирок шефові: 10 метрів канавок поза планом. Весело і бадьоро. Сам брався за все: і пастки, і матеріал, і їжа, і різна побутова «поточка» — все робилося, виправлялося, долалося наче самою природою. Це був справжній дослідницький талант: коли власних проблем практично не існує; є задачі і мета, і вони виконуються без надриву, просто і надійно. За роки аспірантури була зібрана унікальна колекція. І це було дуже серйозно: кожний зразок мав свою цінність, і Саша добре усвідомлював це, дбаючи про те, щоб весь матеріал потрапив до музеїв. Він був суперовим колектором: все цінне було помічено, і жодний здобутий Сашею зразок не пропав, не згинув і не загубився. Чуття матеріалу було надзвичайним. Достатньо було помріяти, наприклад, про актуальність вивчення каріотипу лісової мишівки зі Стрільцівського степу, і вже за тиждень у моєї київській оселі весело шкреблася жива! мишівка! «лісова»! зі Стрільцівки! Неймовірно! 50 років ніхто не знаходив! Так було багато разів.

Редакція-мама. Страшна звістка про Сашину смерть застала мене у Кракові. Не маючи можливості опинитися в Луганську, щоб попрощатися з Сашком і підтримати його родину, я писав листи до колег, аналізував всі прикраси життя і долі талановитих людей і хотів кричати. Чому так рано пішов з життя Сашко, людина, що дарувала усім нам стільки світла і на- снаги, весела і талановита, здібна у всіх справах, за які бралася... Чому стільки талантів передчасно пішло з нашого кола, тільки-но проявивши себе: Олександр Михайленко, Андрій Ястребцов, Сергій Тесленко, Олексій Корнюшин... Ніщо не сповіщало про близьку втрату. З редакції «Вісника зоології» мені тоді написали:

«Перша людина, про яку ми подумали, коли дізналися про страшну втрату, був ти. Бо вас з'єднувало набагато більше, ніж пристрасний інтерес до всього живого і така ж пристрасна жага пізнання світу і любові. Ви були спорідненими душами в цьому загубленому світові, і це щастя, що ваші душі знайшли одна одну. Дякувати Богові, що він жив поряд з нами, що ми знали і любили його. Ми завжди будемо пам'ятати Сашка як надзвичайно світлу, красиву і сонячну людину. Обнімаємо, цілуємо, сумуємо по тобі. Завжди твої. Галина Андріївна, всі ми».

Ми дружили з колективом редакції. Зовсім не тому, що там друкувалися, як казали злі язика наших опонентів. Раніше я сам, а пізніше і Саша і всі близькі колеги проходили там справжні школи: Вісник був для нас материнською коліскою: тут нас сварили і любили одночасно. Так може лише рідна матуся — навчити тому, як зробити краще і посварити за те, як не треба робити. Саша розумів, що науковця цінують, насамперед, за якісні публікації. Він не упирався, а вчився. Вчився добре і одночасно виробляв власний стиль. Але це не було лише школою. Була справжня дружба. Талант, який був у Сашкові, прагнув не лише до саморозвитку, ще більше цінувалося те невелике коло, в якому є собі подібні. Тонкі жарти, веселі історії, дотепи, розповіді про далекі мандри, дослідницькі приколи. Все це є невід'ємною частиною академічного життя. В Академії кожний початківець зустрічає величезну спеціалізацію. Лише після спільних експедицій люди зближуються, дізнаючись щось більше, ніж про об'єкт досліджень колеги. Саша швидко знаходив спільну мову. В редакції «Вісника» працювали і працюють надзвичайно талановиті люди, яким долею і фахом доручено правити інколи незграбні і малозрозумілі пересічній людині тексти титулованих науковців. Вони вміють розуміти викрутаси наукової думки і робити ці думки зрозумілими загалу. Вони мали би бути невеселими людьми, проте вони живі і веселі. Саша цінував це. Ми неодноразово чаювали з редакцією, і щоразу, приїжджаючи до Києва, хоч з новим рукописом, хоч без нього, Саша влаштовував свято: їли кавуни, гуляли ввечері старими вулицями Києва, Саша багато розповідав про свої захоплення і експедиційні пригоди. Все як з мамою. *«Дякувати Богові, що він жив поряд з нами, що ми знали і любили його»...*

Дисертація. Цього слова бояться всі аспіранти. Можна зробити десятки таблиць і сотні вимірів, навіть написати одну-дві статті. Проте дисертація — щось окреме, велике і недосяжне. Так склалося в нашій країні здавна. Планки зависокі, вимоги непрості, задачі надреальні. Особливо з написанням. Вже згодом, коли все було позаду, Саша казав, що і сам би взявся керувати дисертацією, що кандидатська — це просто; головне — правильно все спланувати і скласти докупи. Проте це саме планування і складання докупи розтяглося на довгі чотири роки. Розробивши блок-схему роботи, що включала задачі, відповідні їм розділи і очікувані висновки, ми, відповідно до головних законів поперизму, багаторазово модифікували вихідну ідею і, врешті, від фауністики перейшли до аналізу структури угруповань та історичних змін фауни. Так само головна теза роботи — про остаточну руйнацію степового фауністичного ядра як зонального утвору — врешті була сформульована лише на попередньому захисті. А шлях до нього таки був непростий. І було тому багато причин.

Талантів вистачало на все, проте писати Саша не хотів. Це означало зупинку досліджень, що суперечило дослідницькому духові. Матеріалу було доста, але вихідні плани здавалися вже дитячими. Врешті домовилися про зміну фауністичної ідеї на ідею аналізу угруповань. Саме по собі рішення було простим, проте вимагало інших підходів до аналізу матеріалу і обговорення результатів. Було б добре, щоб перша ідея складала основу кандидатської, а друга — докторської. Матеріал був обсяжний і надійний, ідеї красиві, проте це все ще треба було викласти на папері. Закінчилася чергова експедиція по Луганщині, і я на місяць опинився у Сашиних обіймах. Саша продумав все до дрібниць, у тому числі вирішив усі чайні питання: великі пачки високоякісного «батіка» і персональна кружка чекали мене разом з Сашиним комп'ютером, який, дякуючи Ігореві Дикому, вже був у Саші. Жодної незручності, тільки працювати. А щоб не було переживань про те, що щось інше не устигається, кожний ранок Саша садив мене за комп'ютер до моїх файлів (я терміново готував до друку «савців Полісся») і йшов на господарку. Потому була спільна праця. Сам радів, коли кожна думка пропускала через подвійний — мій і його — фільтр. Так було майже місяць.

Другою «незручністю» був один наш вічний опонент, який усі роки супроводжував Сашу своїми зауваженнями. Я вже був адаптований і знав як уникати конфліктів. Саша ж сприймав все близько до серця, і навіть думав міняти тему. Було навіть так, що опонент знімав з друку статті Олександра, заявляючи на редколегії «Вісника», що як хтось таки опублікує ці праці, то він піде з редколегії. Я примусив Сашу ті самі версії відправити у інші редакції, і за півроку з двох солідних видань — «Зоологического журнала» і «Заповідної справи в Україні» прийшли абсолютно позитивні відгуки! Це додало впевненості у своїх силах і розставило крапки над «і». Саша повірив у успіх. До того ж, поповнення спектру видань збільшувало кількість потенційних читачів і майбутніх колег. Врешті, Олександр зрозумів те, що я повторював йому багаторазово: опоненти — це не зло, вони роблять нас кращими і сильнішими і є охоронцями нашого успіху. Це їхня робота. Він далеко не відразу погодився з цим, проте «на коло» дуже радів усьому, чого досягнув. Слава опонентам!

Так само сталося і на захисті Сашиної дисертації. Той самий опонент, не жалкуючи свого часу і емоцій, виступив з відгуком, повним зауважень. Саша відповів майже на всі, а з деякими для порядку погоджувався, хоча потому сварився, що я не дозволив йому відповісти на всі питання. Передивляючись нещодавно з Сашиною родиною відеозапис захисту, дивувався тому, як добре Олександр тримався. Спочатку він був напружений, але після теплих і веселих, не без піддівок, слів ведучого про самого Сашу і про керівника (себто мене), став усміхненим, і все пішло красиво і невимушено, майже по-домашньому. Навіть традиційна для захистів суперечка про українські назви тварин пройшла без великої крові. Захист був успішним, голосування — одноставним. Тільки Сашкові та його друзям-аспірантам не хотілося ділити стіл з такими опонентами. Накрили традиційну «галявину» для членів Ради, ще раз усвідомили недоречність свого перебування на святі і поїхали в Теремки, на біостанцію. Було сумно і водночас радісно. Дорогою згадувався фільм «бременські музики»: друзі були поза парканом, проте всі разом. Так промайнув день 27 травня 2003 року. На спомин про той день залишився мій відгук про Сашу-дисертанта:

«До спеціалізованої вченої ради Д26.153.01 при Інституті зоології НАНУ.

Відгук наукового керівника на дисертаційні дослідження Кондратенка Олександра Вікторовича за темою «Мікротеріофауна Донецько-донських та Донецько-приазовських степів» для здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук зі спеціальності 03.00.08 – зоологія

Олександр Вікторович працює у галузі теріології вже майже 10 років і добре знайомий більшості колег з часу його появи на 3-й теріологічній школі, що не могло пройти непоміченим. Вміння чітко сформулювати свої задачі та довести до кінця кожен почату справу, бажання знати свій фах із запасом на пів-фаху суміжного в кожний бік, не тільки «мікротеріологічність», але й висока соціологічна, екологічна та загальнозоологічна складова його повсякденних досліджень — чи не головні якості пана Олександра як професіонала-зоолога і прекрасного краєзнавця. Це знають всі, хто мав можливість працювати з ним безпосередньо, у тому числі в терені.

Щоб пояснити, які якості вирішили його долю як зоолога і відточували грані його професійної майстерності, варто сказати кілька неформальних речей: любить нові знання, любить землю, любить сім'ю і роботу, проте любить і відпочивати, любить все зараня прорахувати і не любить розкидатися на дрібниці, любить своїх колег і завжди стає за них горою, любить успіх, проте і працює на нього в поті чола, любить книгу і дуже цінує увагу до нього колег. Врешті, має добру пам'ять на все, що відбувається навколо, хоч у терені, хоч на засіданнях, і ця пам'ять його ніколи не підводить, хоч децо і хотілося б забути...

Цікавість роботи з Олександром особисто для мене визначалася і визначається також тим, що він має широкі знання і живий інтерес до всього, що цікаво і мені: окрім проблем вивчення мікротеріофауни, Олександр добре знає всі інші групи хребетних, є першокласним орнітологом, доволі добре — як для зоолога — знає ботаніку, географію, історію. Має надзвичайно тонкі смаки як у виборі тем дозвілля, так і виборі занять, як у виборі квітів для свого садочку, так і у виборі друзів і колег. Олександр Вікторович освоїв до найменших подробиць усі тонкощі проведення польових експедиційних досліджень, камеральної обробки матеріалу, підготовки звітної документації про результати досліджень у вигляді наукових публікацій та звітів. Працелюбність, дослідницький талант і повсякденна клопітка робота у заповіднику впродовж десятиліття загартували Олександра і зробили його надзвичайно фаховим дослідником. Наразі ми маємо надійного колегу, з яким співпрацюють всі зоологи, що цікавляться фауною східних теренів України.

Олександр Вікторович є активним учасником усіх наукових та природоохоронних ініціатив, які стосуються досліджень фауни, екології та охорони хребетних східної частини України. Він є членом орнітологічного та теріологічного товариств, одним з найактивніших учасників щорічної Теріологічної школи, сам провів одну потужну (на 70 учасників) міжнародну школу-семінар, є автором близько 20 наукових публікацій у різноманітних фахових виданнях.

Маючи можливість співпрацювати з Олександром Вікторовичем практично щороку продовж останніх шести років, я мав можливість багаторазово переконатися у працелюбності та творчих здібностях цього дослідника, його невідомій і безмежній любові до свого краю та його природи, у безперервній напруженій роботі, яка не переривалася жодного сезону.

Сподіваюся, таку думку поділяють усі, хто мав спільні експедиційні дослідження із дисертантом, зокрема і теріологи, орнітологи, ентомологи та акарологи нашого Інституту, наукових осередків Донецька, Харкова, Львова, тощо. Врешті, нагадаю посвяченим, як на 6-й Теріологічній школі (а відтоді пройшло вже 4 роки) професор К. Татарінова посвячував Олександра в клуб провідних зоологів-польовиків і пророчив йому успішне майбутнє. Що і сталося. Хто тепер з українських теріологів не знає пана Кондратенка? Хіба ті, кого теж ніхто не знає...

Дисертаційна робота Олександра Вікторовича є закінченим самостійним науковим дослідженням, всі положення якого достовірні, науково обґрунтовані і підтверджені великим фактичним матеріалом. Результати роботи мають велике значення для колег-теріологів та природоохоронців, для розвитку теріології в Україні загалом, про що красномовно свідчать і сама дисертація, і публікації автора, і численні позитивні відгуки колег, і сьогоднішня доповідь. Олександр пройшов хорошу школу, і життєву, і теріологічну, і поза сумнівом став визнаним фахівцем у своїй галузі.

старший науковий співробітник, кандидат біологічних наук

Ігор В. Загороднюк

27 травня 2003 р.»

Заповідник. Після року роботи в Герасимівці, де Олександр викладав «майже все», від географії до фізкультури, і де біологія займала своє невеличке місце, Саша почав страждати від нестачі поля: всі околиці і майже всю місцеву фауну він вже знав, розібрався навіть з кажанами. Ідея працювати у заповіднику виникла від початку, проте це було не просто. Спочатку взяли на пів-ставки, потім залишався на якусь частину педнавантаження в школі і врешті опинився в Кондрашівці. Тут було інше життя, з новими дослідницькими можливостями і старими проблемами малих замкнених колективів. На щастя, у заповідник тоді ж прийшов веселий і дотепний «Петрович» (Віталій Петрович Форощук), морський вовк, який після кількох рейсів Індійським океаном і захисту дисертації про камбал міцно закріпив свій якір на Луганській цілині. Пітерська школа, вміння шукати позитиви і висока організованість відразу і на довгі роки захопили Сашу. Цю дружбу вони пронесли через численні експедиції і наукові ради, разом викопали не одну канавку і пережили не одну спрагу і, врешті, разом пішли на викладацьку роботу. Я провів з ними два сезони і радію цьому. Згадується, як перед черговими виборами в країні, коли кошти робили з усього і коли недружні лісники рубали «кимось» підпалений шмат заповідника, судилися з директором, Саша і Петрович боролися за честь заповідника, а в тому і за честь Академії, у всіх інстанціях доводячи невинність директора. Мені довелося брати в тих подіях участь і ходити коридорами рідної Академії, організовуючи різні зустрічі. Директора врешті довели до смерті, боротьба на тому скінчилася, і з опущеними руками Саша пішов із заповідника. Це був перший великий програш, одна з найбільш сумних сторінок у природоохоронній історії. Справа, шита білими нитками, була закрита смертю. Саша не хотів лишатися в заповіднику. Захист дисертації все вирішив: Саша міг піти викладати в університет. Що невдовзі і сталося.

Університет. Знаючи з власного досліду, що таке периферійний вуз, я не вітав Сашину ідею, проте іншого вибору не було. Від переїзду в Київ Олександр відмовився: не хотів кидати ні рідний край, ні родину. Край дійсно і несамовито любив. Родину також, до того ж мати була після складної операції, тато також з хронікою, сестра — інвалід з дитинства. В університет не брали: тут були свої розкладки, і Саша з його величезним науковим ентузіазмом міг не вписатися. Але підтримав декан. Тепер, пропрацювавши рік на цій кафедрі, знаю набагато більше, проте є речі, про які не хочеться говорити. Сашу шанували, і навіть дуже. Він був лідером: сам за власною ініціативою закривав усі організаційні «дірки», його кидали на прориви, його здобутками звітувалися і кафедра, і факультет. Проте, як тільки вигорала вакансія доцента, засідання проводили без нього, врешті все сталося так, що завідувачем кафедри екології став зовсім не він. Мій невлучний дотеп щодо перспектив завідування, палко підтриманий і весело обіграний колегами в Києві (кому ж ще бути?), а мова йшла про очевидну невідомість загалу можливих конкурентів, на жаль, виявився адресованим не лише Саші. Хоча всі знали, що акредитацію організував саме він. Життя продовжувало випробовувати. Почалася клопітка робота з організації власної школи: дипломники, магістранти, екологічно-туристичний клуб «Корсак», низка яскравих і працьовитих учнів. Численні публікації з ними, нові конференції, експедиції, громадська організація «Екопарк». Помалу все пішло вгору. Стали обговорювати деталі докторантури. Саша спішив жити, доволі жорстко підганяв мене з закінченням дисертації, щоб разом братися за Сашину. Не судилося. На факультеті з ним тримали щирю дружбу не тільки викладачі, але й студенти.

Він дружив з усіма, конфліктів уникав. Хто покликав його на двір після кафедральної вечірки, і як все сталося — знає лише одна людина. Справу закрили ще до висновку медичної експертизи... Не вірю, що смерть забирає найкращих, є таланти, які живуть довго. Не смерть забирає найкращих, зі смертю водять дружбу найгірші. Втрата жахлива і нестерпна навіки. А радість знати таку талановиту людину виявилася такою короткою... Рік пішов на підготовку цієї книги. Зробив, що міг і на що вистачило коштів і часу. Шкодную, що кафедра і заповідник нічим не допомогли. Сашкові друзі зробити багато. Хай ця книга буде частиною нашої спільної пам'яті. Дякую долі за щастя бути ці роки разом з Олександром.

Ігор Загороднюк